

До спеціалізованої вченої ради
ДФ 41.086.045

Національного університету «Одеська
юридична академія»

м. Одеса, Фонтанська дорога, 23

ВІДГУК

офіційного опонента Атаманової Наталі Віталіївни

кандидата юридичних наук, доцента,

доцента кафедри державно-правових дисциплін

Міжнародного гуманітарного університету

на дисертаційне дослідження

Аракеляна Разміка Мінасовича

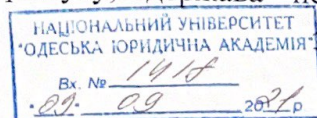
«Державний примус у сучасній правовій політиці України»,

представлену на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081

«Право»

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Детальний аналіз дисертаційного дослідження дає підстави стверджувати, що Аракеляном Р.М. було проведено комплексне наукове дослідження теоретичних, історичних, нормативно-правових і організаційних засад державного примусу в сучасній правовій політиці України. Автор в дослідженні розглядає державний примус в контексті правової політики держави, як її частину та інструмент її реалізації.

Держава володіє широким арсеналом, за допомогою якого спонукає фізичних та юридичних осіб до правомірної поведінки. Поряд з різноманітними методами стимулювання, до його арсеналу входить також і державний примус. Особливість такого примусу полягає в його легальному характері, його слід відрізнити від незаконного впливу на особу з метою вчинити певні дії, яких вимагає правопорушник. Використовуючи методи примусу, держава не

порушує права громадян та організацій, а, навпаки, сприяє захисту цих прав та підтримці правопорядку. Будучи за своєю природою значно ширшим, ніж покарання, державний примус все ж завжди існує у ситуації конфлікту між державною волею та індивідуальною волею, який тягне за собою юридичні наслідки. Державний примус допомагає вирішити цей конфлікт на користь встановленого державою правомірного варіанту поведінки індивіда. Державний примус являє собою владний вплив з метою підтримки певного порядку, що відбувається шляхом застосування встановлених у правових нормах заходів суб'єктом владних повноважень. З цього випливає, що державний примус тісно пов'язаний з державною владою та державною політикою. Попри значущість категорії державного примусу для усієї правової системи, спеціальні дослідження інституту державного примусу в сучасній українській правовій науці майже відсутні.

Автором вдало зазначено, що державний примус – це складне явище, що передбачає нормативно-правовий та інституційно-правовий рівні реалізації. Нормативно-правова складова спрямована на створення відповідної бази для застосування заходів державного примусу в нормах права, при цьому, зазвичай, ідеться про норми процесуального права. Інституційна ж частина складається із системи органів та посадових осіб, які уповноважені здійснювати державний примус. Вихідним, первинним елементом цього механізму є заходи державного примусу, тобто визначені в законі засоби правового впливу, що реалізуються за наявності правових підстав щодо громадян, організацій. Здійснення таких заходів означає встановлення правових рамок його реалізації, що передбачає визначення міри можливої та необхідної поведінки уповноважених осіб, які застосовують заходи примусового впливу.

Актуальність теми даної наукової роботи також полягає в тому, що протягом тривалого часу в радянській літературі державний примус розглядався виключно як каральна категорія, за допомогою якої відбувається негативний державницький вплив на правопорушника з метою примусити його до правомірної поведінки. Однак, наразі все частіше висловлюється думка про

неоднорідність державного примусу та можливість його застосування поза контекстом правопорушення, в тому числі, й в аспекті реалізації правової політики в сучасній Україні.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Аналізуючи зміст роботи можна дійти висновку, що проведене дослідження є самостійним, цілісним, обґрунтованим та достовірним. Дисертація Аракеляна Р.М. характеризується системним підходом до предмету дослідження. Відповідно до встановленого об'єкту (суспільні відносини, що виникають у зв'язку із застосуванням державного примусу в рамках правової політики сучасної держави) і предмету дисертації (державний примус у сучасній правовій політиці України), її метою є комплексний теоретико-правовий аналіз проблем, пов'язаних із державним примусом у правовій політиці сучасної держави, а також формування на його основі науково-обґрунтованих практичних та методологічних рекомендацій щодо удосконалення застосування державного примусу в сучасній правовій політиці України. Окреслена мета, а також поставлені для її реалізації задачі, визначили структуру роботи, яка є цілком логічною, виваженою і такою що охоплює найбільш важливі аспекти досліджуваної проблеми.

Аналіз використаної літератури та загальний науковий рівень рецензованого дослідження свідчить, що дисертант володіє методологією наукового пошуку. Методологічну основу наукової праці становлять не тільки загальні принципи наукового пізнання, підходи і методи, які традиційно відносяться до методологічного апарату гуманітарних наук та поширені в теоретико-правових дослідженнях, а й спеціальні методи, такі як: структурно-функціональний, формально-логічний методи тощо.

В ході роботи над дисертаційним дослідженням автором було опрацьовано значний масив джерел літератури та правових пам'яток, законів України, судової практика, в тому числі Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини.

Вищезазначене характеризує здобувача як старанного та сумлінного дослідника, а його дисертацію як цілісне наукове дослідження.

Оцінка структури та змісту дисертації, її завершеності в цілому.

Структура дисертаційного дослідження є логічно побудованою, дозволяє осмислити об'єкт та предмет дослідження та зробити відповідні наукові висновки.

Перший розділ роботи автором розглянуто теоретико-методологічні основи дослідження державного примусу в контексті правової політики України; висвітлено питання виникнення та розвитку поняття правової політики у публікаціях дореволюційних, радянських, та сучасних українських науковців; показано, що поняття правової політики виникло в рамках природно-правового підходу до тлумачення права, та зазнало вплив соціології права; показано роль українських дореволюційних дослідників у формуванні концепції правової політики та зв'язок їхніх робіт з глобальними правовими дослідженнями; встановлено вплив психологічної теорії права на виникнення концепції правової політики держави. Охарактеризовано радянські підходи до дослідження правової політики. Показано, що у цей період концепція правової політики держави зазнала суттєвого впливу позитивістського учення про право, що збагатило уявлення про неї.

Також у першому розділі розглянуто понятійний, методологічний та категоріальний апарат дослідження. Здійснено аналіз теоретичних підходів до таких понять: державна політика, правова політика держави, державний примус. Надано визначення державного примусу як різновиду соціального примусу, що здійснюється державою та ґрунтується на праві та встановленій законом процедурі.

Так, в роботі вірно вказується, що в ході дослідження використовувався комплекс методів, що поєднував в собі сукупність загально-наукових та спеціально-юридичних методів наукового пошуку, кожен з яких дає можливість аналізу різних сфер досліджуваного об'єкту і предмету дисертації. Дослідження концептуально ґрунтується на поєднанні позитивістського та природно-

правового підходів до дослідження права, що дозволило надати комплексний аналіз державного примусу, як інструменту правової політики.

Автором вперше запропоновано власну дефініцію державного примусу в правовій політиці сучасної держави, як державно-правового феномену, що ґрунтується на праві та проводиться за встановленою законом процедурою, метою якого є охорона інтересів держави та прав людини від протиправних посягань та сприяння формуванню легітимної правової системи і правосвідомості суб'єктів;

Наступний розділ роботи присвячено аналізу класифікацій заходів державного примусу: заходи, пов'язані з правопорушеннями (заходи відповідальності) та не пов'язані з правопорушеннями (правовідновлювальні, попереджувальні); заходи процесуального забезпечення; заходи, спрямовані на підтримку суспільних потреб; заходи, спрямовані на підтримку функціонування держави та її інститутів. Розділ завершується виявленням меж державного примусу, як розумних обмежень, які дозволяють застосовувати його у запрограмований законодавцем спосіб. Автором проаналізовано величезну кількість філософсько-правових підходів до визначення державного примусу.

Аракелян Р.М. влучно зазначає, що державний примус здійснюється у правовій державі в умовах верховенства права, має ґрунтуватися на законах, які характеризуються такими якостями, як формальна визначеність та недвозначність. Важливо підкреслити, що вимога до якості нормативних правових актів, на підставі яких може прийматися рішення про здійснення державного примусу, являє собою не просто правило юридичної техніки, що полегшує органам держави здійснення процесу застосування права, а є вимогою, пов'язаною із доктриною правової держави, доктриною державного обов'язку по відношенню до людини. Ясність і недвозначність положення текстів нормативних правових актів, з однієї сторони, сприяє адекватному сприйняттю правових вимог особами, що безпосередньо впливає на модель поведінки індивідів, з іншої – збільшує гарантії від небажаних з точки зору прав

людини правозастосовних ексцесів та свавілля, сприяє формуванню однакової та відповідно стабільної правозастосовчої практики в масштабах усієї країни.

Автором зазначено, що в правовій державі примус має підпорядковуватися ряду вимог, витоки яких базуються на ідеї прав людини. В іншому випадку такий державний примус переростає в державне насилля, втрачає свою правову природу і не може більше пов'язуватися з виконанням встановлених Конституцією України функцій держави. Аракелян Р.М. відзначає, що так само як і правова система чи правова політика, державний примус не є явищем статичним. Навпаки, він еволюціонує разом з державною політикою, в рамках якої він застосовується. Модернізація державної політики загалом, та її видів зокрема – закономірний та необхідний етап розвитку. Такі процеси модернізації, пов'язані, як правило, з різного роду подіями та явищами, що виникають в силу дії факторів, що визначають їх зміст, спрямованість і результат і характер правових, інституційно-політичних і структурно-організаційних змін в такій найважливішій сфері життєдіяльності, як правова політика.

Влучно зазначено, що міру державного примусу при реалізації державних правових політик визначає не держава, а суспільство. Відсутність прямого чи непрямого уповноваження держави на застосування державного примусу з боку суспільства тягне за собою неправомірність такого примусу, і неприпустимість його в правовій державі. Однак такий критерій, автор вбачає за необхідне, розуміти широко, включаючи повноваження держави не тільки сам факт наявності у держави делегованого ній суспільством права на державний примус, а й підстави, та порядок застосування державного примусу, його зміст. Останні, в свою чергу, мають ґрунтуватися на праві, розвиток якого відображає поточний стан суспільного розвитку. В цьому сенсі справедливість державного примусу набуває нового зв'язку з вимогами моральності. Щодо цього відзначається, що легітимність державного примусу полягає у ставленні суспільства та світового співтовариства до державної влади як такої та до застосовуваних нею примусових заходів. При цьому, легітимна влада й

державний примус завжди вимагають легалізації, проте не будь-які легалізована влада та заходи державного примусу є легітимними. Заслуговує на увагу думка автора про те, що при визначенні меж державного примусу слід брати до уваги конкретну форму (вид) державного примусу. Також необхідно враховувати, що юридична відповідальність в більшості випадків має бути детально визначеною, в той час як заходи примусу, не пов'язані з відповідальністю, можуть мати рамкове визначення. Прикладом цього можуть бути карантинні заходи. Проте за загальним правилом, посилення інтенсивності державного примусу обумовлює ускладнення правил і процедур, які обмежують його застосування.

Завершальний розділ дослідження присвячений напрямкам застосування державного примусу в правовій політиці держави. Зокрема, розглянуто специфіку застосування державного примусу в адміністративно-правовій політиці, кримінально-правовій політиці та приватноправовій політиці України. Дослідження державного примусу у відповідних видах правової політики здійснено з матеріально-правової та процесуально-правової точок зору.

Обґрунтовано положення про загальну тенденцію усіх видів державної правової політики України у напрямку їх гуманізації, що проявляється у декриміналізації (відмова від кримінального переслідування, переведення окремих складів протиправних діянь з категорії кримінальних правопорушень до категорії адміністративних правопорушень) та депеналізації (зменшення покарання, заміна більш тяжкого покарання менш тяжким). Такі зміни дозволяють не тільки забезпечити дотримання прав осіб, що піддаються примусу, але й показують свою ефективність у напрямку підвищення ефективності боротьби з правопорушеннями, оскільки застосування менш тяжких покарань дозволяє використовувати спрощені процедури, що сприяє невідворотності покарання. В якості прикладу досліджено впроваджений у 2018 році інститут кримінальних проступків. Одночасно з цим показано, що в окремих випадках правова політика держави з метою боротьби з новими типами кримінальних правопорушень може рухатися у напрямку посилення

примусових заходів. Прикладом цього процесу є криміналізація домашнього насильства та введення нового типу примусових заходів у вигляді обмежувальних приписів.

Окремо розглянуто особливості державного примусу в кримінальному та адміністративному процесі. При цьому з'ясовано, що чинні процесуальні кодекси, окрім безпосередньо визначених в них заходів примусу, володіють також помітним прихованим примусовим потенціалом, що надає суду можливість спонукати сторони в кримінальних та адміністративних провадженнях до правомірної поведінки через такі інститути, як процесуальні строки, відмова в задоволенні вочевидь необґрунтованих позовів, заяв, скарг, клопотань тощо.

Заслуговує на увагу та підтримку висновок автора про те, що заходи адміністративно-процесуального примусу є більш гнучким інструментом державної адміністративно-правової політики, ніж заходи адміністративного покарання. Фактично законодавство і практика допускають існування прихованих видів таких заходів, а також наділяють суб'єкта правозастосування (суди й окремих суддів) більш широким ступенем розсуду щодо їхнього застосування. З урахуванням того, що ухвали судів про застосування таких заходів в адміністративному процесі, як правило, не підлягають оскарженню, слід зробити висновок про значний прихований примусовий потенціал заходів адміністративно-процесуального примусу.

В роботі враховується, що з усіх галузевих напрямків правової політики держави України кримінально-правова політика є, мабуть, найбільш дослідженою.

Наголошується на тому, що гуманістична кримінально-правова політика держави поширюється не тільки власне на Кримінальний кодекс, але й на низку інших законів та підзаконних актів, наприклад, на законодавство про прокуратуру, адвокатуру, оперативно-розшукову діяльність, поліцію, судоустрій тощо.

Водночас, тенденцію до гуманізації кримінально-правової політики не можна трактувати як відмову від примусу як її інструменту, адже головною вимогою гуманізму є забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини,

Так, досліджуючи сутність гуманізації кримінального процесу в Україні, автор підкреслює величезну роль введення у 2018 році категорії кримінальних проступків. З точки зору кримінально-процесуального права, головною особливістю кримінальних проступків виступає спрощений характер їхнього розслідування. З точки зору особливостей застосування державного примусу до осіб, що підозрюються в скоєнні кримінального проступку, то до них не може бути застосовано такий захід забезпечення, як тримання під вартою.

Заслугує на увагу також висновок автора, відповідно до якого введення поняття кримінального проступку не тільки дозволяє посилити невідворотність покарання, водночас не піддаючи правопорушника надмірному державному примусу, але й сприяє захисту інтересів жертв правопорушення. Відбувається швидке розв'язання правового конфлікту, при цьому жертва проступку або порушені проступком суспільні відносини можуть швидше отримати компенсацію чи бути відновлені в інший спосіб завдяки відшкодуванню шкоди з боку правопорушника за рішенням суду, визнанню правопорушником провини, каяттям та іншим діям, що дозволяють відновити стан речей, який існував до правопорушення.

Влучно зазначено, що державний примус у цивільному та господарському процесі відрізняються більшим ступенем одержавлення та більшою участю держави у застосуванні примусових заходів. Такий примус, хоча, як правило, не є санкцією, однак стосується можливого застосування санкцій за рішенням суду в разі порушення норм відповідного процесуального права. Отже, як уявляється, через категорію процесуального примусу державний примус в його первісному значенні можна пов'язати з приватноправовим примусом. Розширюючи сферу приватноправового примусу, дозволяючи суб'єктам приватних правовідносин застосовувати примус з

власної ініціативи, як спосіб захисту свого права, держава все ж зберігає за собою монополію на регулювання процесу, в рамках якого застосовується будь-який примус у приватному праві. Таким чином, хоча держава найчастіше і не виступає джерелом примусу в приватному праві, примус у ньому все ж застосовується за активної державної участі, а порядок його застосування, підстави, міра та обмеження визначаються державною політикою у відповідній галузі приватного матеріального або приватного процесуального права.

Робота містить продумані та логічні висновки які кореспондуються з поставленими у вступі роботи завданнями та положеннями наукової новизни. Отримані результати заслуговують позитивної оцінки, так як обґрунтованість та достовірність отриманих у роботі наукових результатів, висновків і рекомендацій базується на коректному використанні методів та принципів наукового пошуку та залученні широкої джерельної бази.

Значення дисертаційної роботи для науки і практики полягає в тому, що основні положення та висновки роботи можуть бути використані у: наукову-дослідній роботі – як основа для подальшого дослідження державного примусу як правової категорії правової політики України; правотворчій діяльності – при формуванні державних правових політик, зокрема державної кримінально-правової політики, адміністративно-правової політики, приватноправової політики; практичній діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, зокрема правоохоронних органів та судів; освітній діяльності – для викладання навчальних дисциплін та підготовки посібників із навчальних курсів з теорії держави і права, правової політики, кримінального, адміністративного, цивільного, господарського права, для розробки лекційних курсів з кримінального, адміністративного, цивільного процесу, криміналістики, а також складання текстів лекцій та навчально-методичних матеріалів для проведення семінарів і практичних занять із цих дисциплін.

Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія» а також на всеукраїнських та міжнародних конференціях

зокрема: «Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування» (м. Запоріжжя, 23–24 жовт. 2020 р.); «Право як ефективний суспільний регулятор» (м. Львів, 19–20 лют. 2021 р.); «Право та закон: теорія, методологія, практика» (м. Київ, 15 квіт. 2021 р.); «Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)» (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.).

Відсутність порушень академічної доброчесності. У ході вивчення як дисертаційного дослідження, так і наукових публікацій, фактів порушення академічної доброчесності не виявлено.

Дискусійні положення та зауваження. Відзначаючи актуальність та вірогідність основних положень та висновків, які є важливими для подальшого розвитку досліджень державного примусу в сучасній правовій політиці України, в даній роботі є положення, які сприймаються неоднозначно або потребують додаткового обґрунтування.

1. Необхідно зауважити, що в роботі паралельно використовується декілька характеристик примусу: державний примус, правомірний примус, неправомірний примус, правовий примус, процесуальний примус. Зміст цих понять, як здається, зрозумілий, але яке їхнє співвідношення з поняттям державного примусу, або, скажімо, яке співвідношення між поняттями правового примусу та правомірного примусу? Робота виграла б від кращого роз'яснення цієї термінології.

2. Потребує більшого обґрунтування, ніж посилання на думку одного вченого, хай і дуже відомого, ідея про приватно-правову політику держави. В роботі варто було б провести глибший аналіз концептуальних основ цього поняття.

3. Ви вказуєте на гуманізацію як на основний напрямок державної політики. Але за багатьма напрямками навпаки відбувається посилення цієї політики. От скажімо з'явилася ціла величезна категорія воєнних злочинів. Криміналізували домашнє насильство. З'являються нові інструменти

негативного впливу, наприклад зараз бачимо активне використання проти громадян санкцій РНБО. Чи це відповідає заявленій Вами тенденції до гуманізації?

4. Ви вбачаєте в кримінальній відповідальності та адміністративній відповідальності лише негативні наслідки для особи в формі примусу? Тобто, виключно репресію? Але як щодо такої частини відповідальності як суспільний осуд? Чи можна розглядати його як частину державного примусу, що особа також має зазнати як частину відповідальності?

Тим не менше, зазначені критичні зауваження носять дискусійний характер та не впливають на загальну позитивну оцінку даного дисертаційного дослідження, наукової новизни і обґрунтованості переважної більшості його положень і висновків.

Загальна оцінка дисертаційної роботи.

Враховуючи викладене, можна зробити **висновок**, що дисертація Аракеляна Разміка Мінасовича на тему «Державний примус у сучасній правовій політиці України» є завершеним самостійним дослідженням, яке відповідає вимогам Тимчасового порядку присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 167 (зі змінами), має наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів, а її автор заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право».

Офіційний опонент:

Кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін Міжнародного
гуманітарного університету

Н. В. Атаманова

Підпис завідувача

